



BRINKENS MUSEUM
Juni 2024 Månadsbild

Foto: Göran Strömfors

Trevlig sommar!

Brinkens museum är öppet 25 juni–3 augusti 2024, tisdag–lördag kl 13–18.
Välkommen - Tervetuloa - Welcome! Malax museiförening



*Vitsippor trängs under asp och björk
solstrålar dansar bland snåren
kvällen som nyss var så vintermörk
gav plats åt den ljusrika våren*

*Kvällssolens glitter i skogens sjö
koltrastens drill över viken
vattnet har pudrats med pollenfrö
det porlar i bäckar och diken*

*Körsbärens träd står i rosa blom
växternas lövverk är spröda
livet som brådstörtat återkom
får livslust och glädje att flöda.*

Dikten skriven av Jessica Olsson, f. 1973,
rikssvensk lärare och talpedagog
som givit ut flera diktsamlingar. Jessica
finns också på Facebook:
<https://www.facebook.com/Jessicasdikter>

Margaretha Lindholm

Maj 2024
Månadsbild
BRINKENS MUSEUM



*Vår i sikte
– i Orregårdens trädgård*



Trasmattan

Den äldsta trasmattan i Finland lär vara från år 1797. Den har säkert funnits på en välbeställd herrgård med kontakter i Frankrike, där trasmattan först vävdes. I vanliga människors hem fanns inga avlagda textilier för mattväft, de nöttes tills bara lappverk återstod. Men mot slutet av 1800-talet blev trasmattan vanligare och för hundra år sedan fanns den i de flesta hem.

För att väva en matta behövdes ränning och inslag – på Malaxdialekt varp och väft. Varpen köptes i affären. Väften tillverkades hemma genom att återanvända t.ex. gamla lakan och gardiner. Om man ville ha mattor med olikfärgade bottnar eller ränder, behövde tyget färgas. Då gällde det att hitta olika växter och svampar som gav de rätta nyanserna. Man måste också räkna ut hur mycket mattväft som behövdes, hemmafärgning gav inte samma nyans varje gång.

Mattväften tillverkades genom att klippa eller riva en lämpligt bred remsa av tygstycket. Med tiden blev det accepterat att lägga gamla, nötta kläder i mattväftshögen. Kvinnorna kunde göra ett enkelt nöje av att klippa mattväft: man bjöd in grannar, vänner, släktingar till ”klippankalas” och fick en trivsamt eftermiddag med kaffe, bulle och skvaller.

Vävstol fanns i de flesta hem. Till att börja med vävdes gångmattor, alltså smala (70–80 cm breda) mattor i den längd man behövde. I mitten av 1900-talet började man väva stormattor, som var ca 120–140 cm breda och 150–200 cm långa. För de här mat-

torna krävdes bredare vävstolar och två vävare. Stormattorna blev å ena sidan väldigt tunga att handskas med, å andra sidan höll de golvdraget borta i de gamla husen.

Man talar också om en Malaxmatta med bottnar av vanlig mattväft och ränder av hårgarn (hårdtvinnat garn spunnet av ull blandat med kohår) i en bestämd färgföljd. Bottnarna går oftast i grått men färgföljden för hårgarnsränderna har varierat enligt tycke och smak, som synes på bilderna här. [Utomhusbilden visar min mors Malaxmattor, som hon själv kallade helgdagsmattor. Den andra bilden visar Malaxmattor i Tufvasgården på Brinkens museum.](#) Den visar också hur mattorna skall läggas: rand mot botten. Och ovanpå läggs en gammal matta från dörr till spis att gå på med smutsiga skor.

Text och bilder: **Kerstin Hägen**



Layout: Göran Strömfors



Stoppsvampen

Som gammal sjöman var det en hederssak för pappa Leander att stoppa sina strumpor själv. Jag minns hur han plockade fram nål, garn och stoppsvamp för att laga hålen i ullsockorna. Det var alltid hälar som nöttes mest och behövde extra förstärkning.

Stoppsvampen han använde var egenhändigt svarvad. Eftersom den försvunnit vet jag inte vilket träslag det handlade om, men jag minns mycket väl hur den såg ut, trävit med formen av en sopp.

En och annan stoppar fortfarande sina strumpor, men i dagens konsumtionssamhälle utövar de flesta slit- och slängmetoden. Trots det tycks alla jag frågat känna till den gamla stoppsvampen, att den funnits i deras barndomshem.

Själva ordet stoppsvamp tycks också vara allmänt känt, jag som trodde att det kanske var något lokalt dialektalt. Riktigt förvånad blev jag när jag googlade på stoppsvamp och fick ett oändligt antal träffar. Det tycks verkligen ligga i tiden att ta hand om sina ullsockor, och utbudet av stoppsvampar är stort, i olika färger och former. Det finns även många goda råd om konsten att stoppa strumpor.

Däremot är det svårare att få fram något om stoppsvampens historia. Själva sticktekniken lär ha uppfunnits i Italien på 1200-talet. Till Norden kom den först på 1500-talet när man började importera stickade silkesplagg som var rena lyxvaror. Detta bidrog till att den gamla nålbindningen ersattes av handstickning som en mycket snabbare metod att tillverka mössor, sockor och vantar. Hemspunnet garn fanns det gott om och det var billigt.

I dagens allt mer digitaliserade värld har handarbete länge haft låg status, men nu tycks det ha uppstått en motrörelse av stickat och virkat. Det är många decen-



nier sedan man såg så många hemstickade ylletröjor, vantar och sockor. Det ordnas kurser i stickningens ädla konst, och ullgarn av bästa kvalitet får en allt större efterfrågan. Återbruk har blivit ett modeord, och den gamla konsten att lappa och laga tycks glädjande nog ha kommit i ropet igen.

Text och bilder: **Martha Bonn**

Det finns olika sätt att lappa och laga strumpor, men det underlättar att ha en stoppsvamp. Med nål och tråd syr man en ring runt hålet och plockar upp lösa maskor. Sedan är det bara att låta garnet löpa från kant till kant, först vågrätt och sedan lodrätt (eller tvärtom).

Källa: Wikipedia

Pjäxor, barkaskor och sälskor (Pjexor, barkaskåoa och själskåoa)

Kyrkoherden Israel Björk (1716–1783) beskrev Malaxbornas klädedräkt i en uppsats som publicerades i Åbo tidningar år 1772. Han skrev att **pjäxor** och **sälskor** användes av Malaxborna både sommartid och vintertid. Björk nämner inte **barkaskor** som antagligen också var vanliga skodon på 1700-talet. Pjäxor nyttjades som vardagsskodon ännu i början på 1900-talet.

Kvinnorna använde helpjäxor på vintern och halvpjäxor på sommaren. Halvpjäxorna saknade skaft. Männen använde, förutom pjäxor, barkaskor och sälskor, **pjäxstövlar** alla årstider.

Pjäxorna syddes av tunt garvat läder med botten, sidor och häl av ett enda läderstycke som sömmades ihop i hälen och vid överstycket och därefter till pjäxskافتet i en enda fortlöpande söm. Tådelen är i regel näbbformad. Med ett par smala läderremmar, som är fastsatta upptill vid skaftets framstycke, knöts pjäxorna fast om smalbenet strax ovanom vristen. Remmarna kunde vara förlängda med ett färggrant (brett) vävt band avsett att lindas runt skoskaftet och smalbenet. Pjäxorna syddes lika för både vänster och höger fot.

Barkaskorna syddes likt pjäxorna i tre delar med sidor i ett stycke av barkat kalvskinn med hårfällan utåt och med överdelar av tunnare läder utan hår. Skobotten var gjord av råbarkad hud av en ko eller oxe med hårfällan utåtvänd. (En råbarkad hud är en hud som inte har behandlats med bark eller annat garvämne).

Barkaskorna var rymliga för att ge plats för tjocka yllestrumpor och skohalm. Halmen, som också användes i pjäxorna, var lång råghalm som byttes då den blev våt. Skorna gjordes vattentäta genom att slå tjärvatten i dem. Övre delarna smordes med en skosmörja kokad på skirad talg, tjära och beckolja.

Sälskor, sydda av berett sälskinn, har antagligen använts i alla århundraden som sälar har jagats. De syddes också ihop av tre delar. Övre delarna var av sälskinn med päls-sidan utåtvänd. Skobotten var gjord av råbarkad nöthud. Sälskornas överdel knöts med ullband för att lättare kunna knytas upp vintertid.

Sälskorna var varma, vattentäta och hållbara. På lördagskvällarna vättes sälskornas insida med tjärvatten och fick sedan stå och torka till måndagsmorgonen.

Fälsmännen, säljägarna, blötte också sina sälskor då och då med tjärvatten under tiden i fålan. Två par sälskor hade varje säljägare med sig, ett nytt par och ett gammalt, med tillhörande grova och tjocka skosockor. Ett par sälskor höll vintern ut och lappades, då kunde man ha dem i två år.

Byns skomakare kom vanligtvis hem till gårdarna för att på plats sy husfolkets nya pjäxor och skor.¹ Men ofta sydde varje husbonde själv de enkla barkaskorna av råbarkade hudar till sin familj.

Den som värvades (anställdes) som soldat till Österbottens regemente under 1700-talet erhöll bl.a. ett par pjäxor tillsammans med andra klädesplagg (*släpkläder*) att användas till vardags och under kommenderingsarbeten. Till soldatens uniform, som användes vid mönstring och i krig, hörde lä-

derskor med klack och spännen. De österbottniska soldaterna, vana vid att använda pjäxor, verkar ha ogillat dessa skor.

Pjäxor, vilka tidvis tidigare varit i användning vid Österbottens regemente, togs åter i bruk 1795 i stället för de skor som hörde till uniformen.

Utdrag ur skrivelse 1795 med anhållan om att få ersätta skor med pjäxor:

”..... Sedan erfarenheten nogsamt wisat, det Manskapet vid Wårt Österbottens Regemente genom at ifrån ungdomen ständigt nyttjande af Piäxor icke kan vänja sig vid Skor; Så finne Wi i nåder billigt, att i avseende till detta Regemente göra det undantag ifrån hvad, för de öfrige Infanterie Regimenterna är anbefalt, att Manskapet därstädes må tillåtas att istället för Skor nyttja Piäxor, som äro efter landets sed förfärdigade.”

Text och foto: **Håkan Genberg**

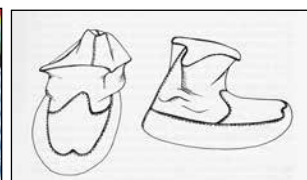
Källor:

Fiskare och fiskemiljöer. En etnologisk undersökning av fisket i Malax. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Borgå 1974.

Klockars J. *Första boken om Malax.* Vasa 1930.

Petander C-B.J. *Kungliga Österbottens infanteriregementes uniform och utrustning 1655–1809.* Årsbok utgiven av Svensk-Österbottniska Samfundet. Vasa 1966.

Rosenholm G. *Solfsockens historia II.* Vasa 1965.



Pjäxor med skaft i Tufvasgården vid Brinkens museum. Pjäxornas huvuddelar med sömmar (ovan).



Halvpjäxor utan näbb. Brinkens museum.



Halvpjäxor. Brinkens museum.



Pjäxstövlar som ägts av Karl Lehto (1918–1986) och troligen tillverkats av skomakaren Österblad i Övermalax. Brinkens museum (ovan).

Sälskor med långa skaft och ullband för knytning av skorna. Kvarkens båtmuseum.

¹ Se Månadens bild *Skomakaren* i april 2021.



Den gamla klackmattan, som hittades i en låda i drängkammaren på vinden i Orregårdens uthus.



Avigsidan på Orregårdens gamla matta. Lapparna syddes förstas fast med en bordssymaskin med vevhjul och på kopian med en elektrisk symaskin.

Orregårdens klackmatta

Orregården vid Brinkens museum byggdes 1879 av **Abraham** och **Beata Sofia Orre**. Den donerades med allting kvar i gården, det var bara att sticka nyckeln i stocklåset, öppna dörren och gå in i familjen Orres hemgård. Den är ett äkta Malaxhem.

I gården fanns en stor textilsamling, som de fyra arbetsamma och duktiga dottrarna **Amanda**, **Hilda**, **Maria** och **Edit** fyllt skåp och lådor med. På uthusets vind i drängkammaren hittades i en trälåda en gammal nött klackmatta, en sådan matta hade ingen av oss sett tidigare. Kanske **mor Beata Sofia** hade sytt den för att läggas på golvet framför tröskeln i den nybyggda gården.

Beslut togs att göra en kopia av mattan. I det gamla bondesamhället togs allt tillvara och klackmattorna tillverkades av de bästa bitarna från utnötta vadmalsbyxor och vadmalsrockar. Vadmal hade vi inte men en urvuxen pojkduffel och en gammal kappa räckte till de 100 lappar som behövdes för en matta. Färggrant ullgarn och 10 lappar per person delades ut till damer som broderade lapparna. Trots att materialet var gam-

malt så blev mattan vacker och finns numera i museets textilarkiv tillsammans med de gamla klackmattor, som tillkommit. Ytterligare två mattor hittades i Orres uthus och tre har donerats. En av dem är rektangulär med klacklappar runtom och öppet mittfält med enfärgat tyg, där det har varit meningen att brodera ett ordspråk, som aldrig blev gjort. Uppgifter finns om att det funnits mattor med texter, till exempel: "Egen härd är guld värd".

Klackmattor har också varit vanliga i många fåbodstugor. Där vistades man hela somrarna och ville ha det rent och fint, berättades det. Djuren betade fritt i skogen. I Malax fanns vid sekelskiftet 1800–1900 ca 300 fåbodstugor i skogarna.

Enligt **Jeanette Rångeby** i Sverige, som forskat om klackmattor, så har de tillverkats i Österbotten i Finland, i Sverige, Norge, Estland, Frankrike och USA. Hon gav ut boken **"KLACK PÅ KLACK"** år 2022. I den finns uppgifter och bild på Orregårdens gamla klackmatta.

Siri Hagback

Kopia av Orregårdens klackmatta. / Material: 100 klacklappar broderas med ullgarn i granna färger. Sys med langettstyg runtom och en broderad stjärna längst ner. Lappens mått: 9 cm bred, 12 cm lång. Underlaget är 80 cm brett och 60 cm långt i mitten på mattan.



Klacklappens mönster är från skomakarens mönster till en skoklack.

Foto:
Margaretha
Lindholm;
layout:
Göran
Strömfors